

SPOLIJA ANTIČKE ARHITEKTURE NA NEKROPOLI MRAMORJE U GRBOREZIMA KOD LIVNA

Prilikom zaštitnih radova na staroslovenskoj nekropoli Mramorje u Grborezima kod Livna, 1956. godine došlo je u grobu br. 16 do nalaza većeg broja komada obrađenog kamena antičkog porijekla. (Sl. 1).

Grob pripada vremenu ograđenih i poklopljenih ukopa, dakle mlađoj fazi korištenja nekropole, a vremenski se može približno staviti u raspon od XII do XIV vijeka,

S obje strane mrtvacu položen je po jedan ukrašeni kamen porijeklom sa završnih profila neke svečane rimske zgrade. Poviše njih je kao poklopac upotrebljen dosta veliki prag. Pri vrhu, gotovo ispod same površine zemlje, namješteno je čeonu kamenje: poviše glave komad kamene grede sa djelomično obrađenim plohamama, a do nogu fragmenat cippusa. Sa obje strane ovako načinjene etaže postavljeno je razno kamenje, izvađeno iz zida i svoda neke zgrade, a obrađeno zubačom na rimski način. Komadi su bili izrađeni od muljike, izuzev kamenja svoda koje je bilo od sedre.

Nalazi fragmenata arhitekture iz groba br. 16 potječu većim dijelom od jedne manje, bogato ukrašene kultne zgrade, u kojoj je vjerovatno postojao i nekakav svod od sedre. Dio ukrašenog gezimsa (sl. 4), i možda još neki komad, ne pripadaju ovoj cjelini.

U grobu su nađeni slijedeći predmeti:

1. C i p p u s (sl. 2). Od njega je sačuvana samo gornja polovina, a također mu je odbijena i jedna bočna strana. Čeona ploha izgleda da je bila podijeljena u dva polja. U gornjem su bile prikazane dvije (ili tri) ljudske figure, a u donjem je vjerovatno bio natpis. Na jednoj od užih strana izrađen je ljudski lik u profiliranom okviru, a uokolo svega tekao je širok pojas stilizirane vegetacije. Druga bočna strana je odbijena. Poledina je cippusa grubo obrađena u ravnu plohu, a to znači da je spomenik stajao prislonjen uz zid.

Dva sačuvana lika na čeonj strani toliko su oštećena da ih je nemoguće pobliže odrediti. Po svoj prilici su tu prikazana dva muškarca. Postrana figura, također vrlo fragmentarno sačuvana,

podsjeca na prikaze »tužnog Attisa«, ukoliko se tako što može zaključiti po desnoj podbočenoj ruci i pokrivalu glave u obliku sličnom perzijskoj kapi. Na drugim cippusima iz naših krajeva Attis je prikazan bez odjeće i sa lijevom podbočenom rukom. Naša figura ovdje je obučena. Prikazivanje Attisa na bočnim stranama cippusa nije obavezan motiv. Tako naprimjer na spomeniku koji se nalazi u dvorištu crkve u Čerinu, stoje prikazani muškarac i žena, nagi i vezani u okove.

Što se datiranja tiče, mislim da u obzir dolazi otprilike III vijek n. e., tim prije što se ovdje već javlja elemenat kulta Mitre, a što je svakako pojava kasnijeg carskog doba u našim krajevima.

2. Arhitrav i friz. Ova dva detalja neke svečane zgrade izvedeni su u jednom komadu (sl. 3), od muljike, u radionici koja je potpuno vladala klesarskim vještinama visoke Antike. Visina friza iznosi 25 cm, kime (lezbijskog tipa) 10

Slika 1

cm, a 3 ukošene grede arhitrava ukupno 21,5 cm. Gornja greda visoka je 8,5 cm, srednja 7,5 a donja 5,5 cm. Kosinom iskaču po 2 cm. Profil arhitrava ponavlja se i sa druge strane u debljini od 39,5 cm na kimationu, i 35 cm u dnu donje grede. U području friza kamen je debeo svega 15 cm. Sačuvani komad dugačak je 140 cm.

Po stilu i načinu obrade ovaj kamen može se datirati u I vijek n. e. On pripada korintskom stupovnom redu, što je u to doba i inače bilo običaj eno. Poznata je činjenica da je sakralna arhitektura Antike bila podložena modularnim mjerama, a to znači da je izgled takvih zgrada bio manje ili više fiksiran u času kada se njen graditelj odlučio za stil i namjenu. Drugim riječima: proporcije su bile u glavnim potezima fiksirane, a osnovu individualnosti pojedinih objekata činili su ukrasi detalja, sitna odstupanja u modulaciji i — dakako — veličina samoga modula. Zbog toga je često i sa ograničenim brojem detalja moguće predočiti približan oblik cjeline građevina (sl. 6). Polazeći sa tog stanovišta nije na odmet da i u ovom slučaju pokušamo barem sa približnom rekonstrukcijom prvobitnog stanja.

Za preračunavanje u module uzeta je u obzir cjelokupna visina bloka, dakle zbir visina arhitrava i friza. To je svakako bolje i praktičnije jer su na ovim detaljima i pored strogih normi individualne mjere kod pojedinih objekata dosta varijabilne. Kod profila ovog tipa norma zbroja elementa iznosi naprimjer na rimskom Panteonu 2 modula i 22 ¼ parta (na portiku) odnosno 24 parta (u unutrašnjosti). Kod drugih tipova mjere su još i veće, tako da raspon na Titovom slavoluku iznosi puna 3 modula i ½ parta, što je — koliko znam — najveća mjera. Kod ovog objekta friz je mnogo manji od prosječne mjere, dok je kima naprotiv predimenzionirana.

Preneseno u današnje mjere, modul nekadašnje zgrade u Livanjskom kolju mogao se kretati između 19,5 i 21 cm, a prema tome odgovarajući part od 0,65 do 0,70 cm, uzimajući u obzir razmjer odnosa 1 modul = 30 parta. Time smo u mogućnosti da odredimo približnu veličinu zgrade, dakako uz pretpostavku da je ovdje riječ o jednostavnom prostilosu, sa portikom od 4 stupa na pročelju. Kod građevina ove veličine to važi gotovo kao pravilo. Sklon sam uvjerenju da je ovdje modul bio veće mjere, dakle 21 cm, jer mi se čini da su slični odnosi vladali i na Augustovom hramu u Pulji, kao i na Maison carée u Nimesu. Prema tome je cjelokupni stup, zajedno sa bazom i kapitelom, bio visok 4,20 m. Arhitrav, friz i završni vijenac iznosili su u tom slučaju zajedno 0,87 cm, računajući ih sa 4 modula i 5 parta. Ukoliko je zgrada počivala na stilobatu uobičajenog oblika, onda je visina cjelokupnog objekta, računajući od podnožja stilobata do vrha timpanona, iznosila gotovo 7,50 metara, uzimajući u obzir 7 modula sa stilobat, 20 za stup, 4 modula i 15 parta

Slika 2

za arhitrav, friz i gezims zajedno, 2 modula i 14 parta za visinu unutrašnjeg polja timpanona (1/9 raspona zabata, i konačno oko 1 modul i 24 parta za potkrovni gezims i završnu kimu.

Sačuvani komad pripada portiku a nešto je manji od polovine lica građevine, imajući u vidu da je zbog malih dimenzija objekta srednja interkolumnija mogla iznositi i nešto više od uobičajenih 5 modula, možda 7. Zbog manjeg razmjera objekta obe bočne interkolumnije mogle su iznositi do 6 modula.

Ovaj građevinski objekat bio je još u doba Antike, računajući ovamo i kasno doba, upotrebljen u nekoj drugoj građevini, i u izmjenjenoj funkciji. O tome govore započete volute akroterija, usječene u visini friza na desnoj bočnoj strani. Ovako nanescena predožba akroterija sliči gotovo igri nekog majstora na već razvaljenom bloku.

Kamen je ležao uz lijevi bok mrtvaca, ukrašenim dijelom okrenut ka unutrašnjosti rake. Prvobitna funkcija grafički je prikazana na sl. 6.

3. Završeni vijenac. To je ploča veličine 54 X 40 X 14,5 cm, profilirana sa jedne dužne strane tako da je služila kao gezims ili dio bogatije profiliranog završnog vijenca (sl. 4). Ukrašen je širokim listovima i vrpcom astragala. Svojim modulom i načinom obrade ne pripada cjelini zgrade od koje potječe primjerak br. 2. I ovaj komad je prije stavljanja u grob bio upotrebljen u druge svrhe, što se vidi po obijenom dijelu plastičnog ukrasa. Ležao je uz desni bok mrtvaca.

4. Prag. Sačuvan je u cjelini, a služio je kao poklopnica groba. U svoje doba vrlo je malo korišten, što je očiti znak da je stajao u nekom sakralnom objektu u kojega je pristup bio vrlo ograničen. Na njemu nisu bila usađena vrata. Veličina: 143 X 57 X 13 cm. Sa tri strane teče uzdignuti profil širok 7 cm, a visok 2 cm. (Sl. 5).

5. U grobu je osim svega nađeno nekoliko komada sedre porijeklom iz nekog svoda. Visina ovih kubusa iznosi 27 cm, šire osnove 15 X 22 odnosno 25 cm, a njima odgovarajuća uža osnova 14,5 X 20 odnosno 21 cm. Treći primjerak ima osnovu 13 X 24 a manju 11,5 X 20 cm. Izgleda da su svi komadi služili za izradu kupolastog svoda. Nadalje je nađeno i nekoliko ulomaka građevnog kamena.

Sagledaj ući u cjelosti ovaj nalaz, može se bez ustezanja reći da je i u pozadini Ilirika bilo kulturnih punktova u kojima su rimski kolonisti sačinjavali kompaktnu zajednicu, i čije su se kulturne manifestacije kretale u okvirima visoke antičke kulture. Ne treba, dakako, gubiti iz vida da su ovi objekti nastajali u periodu pune rimske predominacije u ovim krajevima, koju zapažamo ne samo u I v. n. e. nego sve do velike političke krize u sredini III vijeka.

Pronađeni komadi pripadaju najmanje u dva objekta. Svi, osim geizmsa pod br. 3, mogu se donekle sročiti u neku zgradu sakralnog karaktera, možda mauzolej ili hram. U svakom slučaju radi se o jednostavnijoj kompoziciji cele sa portikom od 4 stupa. Ovako korektni oblici nagovještavaju i građevinu koja ničim nije prelazila normirane oblike. Zgrada je počivala na stilobatu. Krov na dvije vode oblikovao je na oba čela po timpanon. Ukoliko je zgrada služila kao mauzolej, onda se ispod njene podnice nalazila presvedena grobnica, od koje se možda sačuvalo ono nekoliko sedrenih blokova.

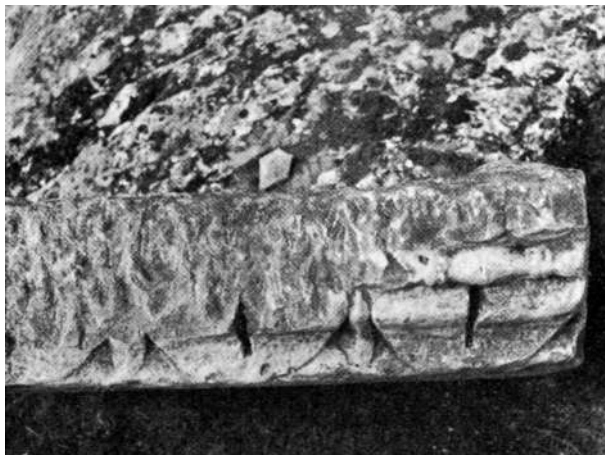
S obzirom da se u slučajevima sličnih arheoloških nalaza nastoji ustanoviti izvore i pravce kulturnih utjecaja, a s tim u vezi predložke i uzore kulturnih spomenika, u ovom slučaju uslovi su manje-više jasni. Livanjsko polje leži blizu stare Salone, pa se tako nemamo kamo drugo obazirati. Već je i inače ustanovljeno da je utjecajima Salone bila podložena sva Srednja Bosna (Šipovo, Turbe, Kiseljak), pa je logično da su njihovi putevi vodili preko Livanjskog polja. Traženje neposrednih uzora za ove spomenike, ne bi ovoga časa imalo naročitih efekata. U I v. n. e. čitavo veliko carstvo bilo je preplavljeno mrežom majstora koji su radili po jednom jedinstvenom uzoru. Od postojećih i poznatijih objekata u našim krajevima, koji su izvedeni u sličnoj maniri, treba prije svega spomenuti hramove Augusta i Rome na Forumu u Puli.

Opisani objekti su dobiveni i jednom zaštitnom zahvatu na ugroženoj nekropoli iz Srednjeg vijeka. U takvim uslovima problem zaštite je jednostavan, jer predmeti ovako kako su nađeni, pripadaju jedino u neku muzejsku zbirku. Za to postoje dva razloga: prije svega oni su izrađeni od muljike koja je u priličnoj mjeri »hidrofilna«, zbog čega nepokrivena stradava u zimskom smrzavanju. Drugi je razlog koji govori u prilog smještaju u muzejske zbirke veličina pred-

meta, koja ne dozvoljava nikakve rekonstrukcije na slobodnom prostoru. Uostalom, rekonstrukcija bi imala smisla na mjestu prvobitnog postojanja

Slika 3

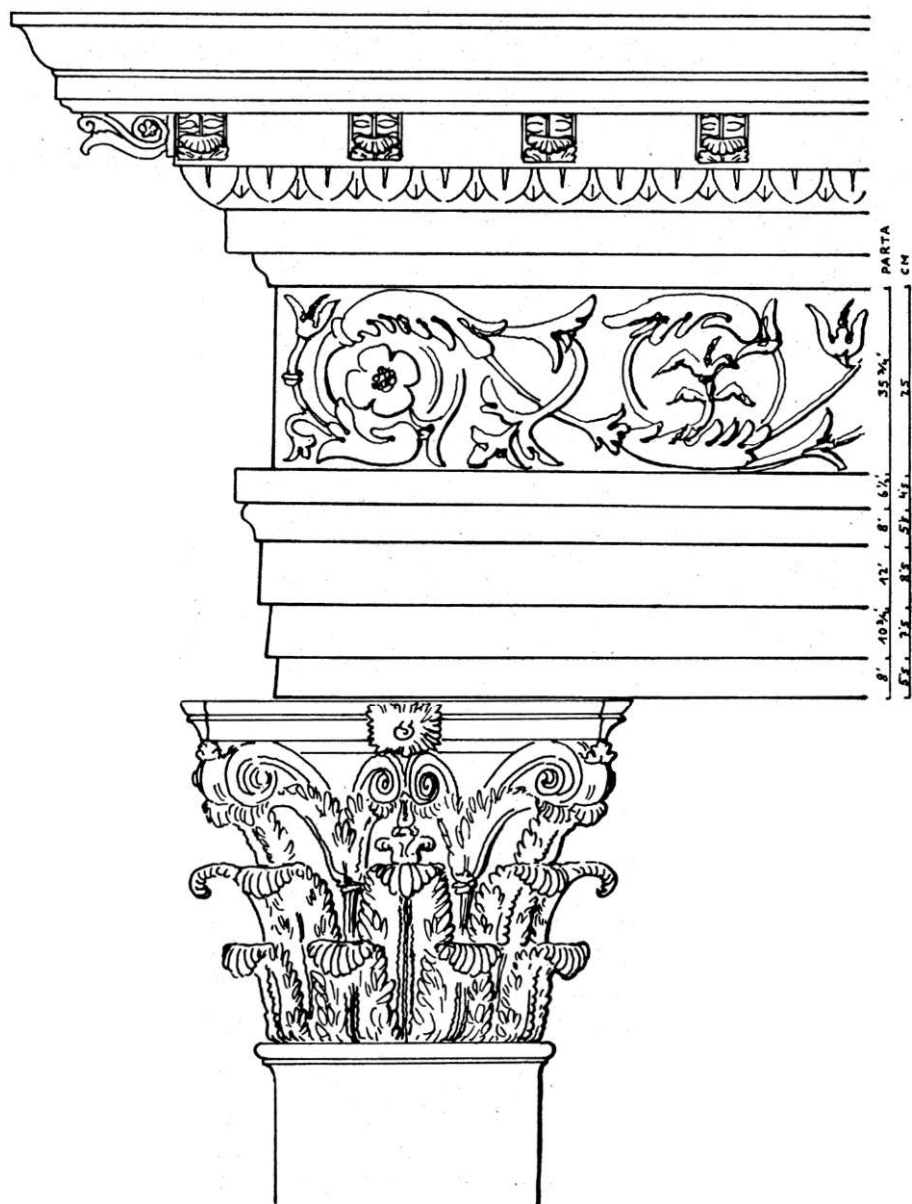
Slika 4

Slika 5

antičke građevine, a to nam je zasada još nepoznato. Osim toga ni srednjovjekovna nekropola u Grborezima nije kao cjelina posjedovala kvalitete zbog kojih je trebalo poduzimati konzervatorske mjere za prezentaciju objekata na mjestu nalaza, a da je do toga i došlo, ovi spomenici ne bi našli svoje pravo mjesto jer su ovdje bili ukopani u zemlju, dakle praktično nevidljivi.

Na koncu želim da istaknem činjenicu da je na teritoriju naše zemlje već u više navrata otkriveno fragmenata svečane antičke arhitekture, a da kod publiciranja materijala nije uzeta u obzir rekonstrukcija prvobitnog izgleda objekta. Stoga je i učinjen ovaj mali pokušaj.

Sl. 6.

FRAGMENTE RÖMISCHER ARCHITEKTUR IN GRBOREZI BEI LIVNO (WESTBOSNIEN)

Anlässlich der vorgenommenen Schutzmassnahmen auf der gefährdeten mittelalterlichen Nekropole Grborezi bei Livno fand man im Grabe No 16 plastisch verzierte Fragmente römischer Architektur. Insbesondere wurde das Bruchstück eines Portikusarchitraves gewahrt. Dieser war samt dem Fries in einem Stück ausgehauen. Im selben Grabe wurde auch das Bruchstück eines profilierten Gesimses aufgefunden sowie Fragment von einem Cippus. Der plastisch verzierte Balken (Architrav und Fries in einem Stück) rührt von einem sakralem verzierten Gebäude aus dem I. Jh. n. Chr. Modul des erwähnten Gebäudes ist aus der Summe beider Fragmente ausgerechnet. Er stimmt im Masse mit dem Grunde des Architravs überein, der (Grund) der Breite des oberen Teiles der Säule entspricht. Er beträgt 20—21 Zentimeter. So ausgearbeiteter Entwurf, vorausgesetzt eines Prostilos samt dem Portikus mit vier Säulen an der vor-

deren Fassade wie man annimmt dass das Gebäude aussah, stellt ein Gebäude von insgesamt 7.50 Meter Höhe vor.

Gesimsfragment gehört einem anderen Gebäude.

Von dem Cippus blieb nur der obere Teil erhalten mit der Darstellung von zwei Personen auf der Vorderseite, und einer Person mit der sogenannten phrygischen Mütze in persischer Form als Kopfbedeckung

Die Schutzmassregeln im Falle so entdeckten Denkmäler finden den besten Beschluss sie in einer Museumsammlung zu bewahren. In unserem Falle sind die Gegenstände als heterogene Spolia im Erdboden vergraben vorgefunden, andererseits besteht keine Möglichkeit von einer Rekonstruktion im offenem Raume, da die Herkunft der Steine noch keine Feststellung fand. Sonst schön plastisch verziert, diese Objekte können in einem Museum als anziehende Exponate dienen.